

Стан і перспективи дослідження російських говірок Слобожанщини як частини українсько-російського мовного порубіжжя

Галина Карнаушенко

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

Випуск 8. – Харків; Київ: Критика, 2006. – С. 209-220.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4-87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

- © Східний інститут українознавства імені Ковальських
- © Автор статті
- © Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва
- © Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ГОВІРОК СЛОБОЖАНЩИНИ ЯК ЧАСТИНИ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО МОВНОГО ПОРУБІЖЖЯ

Регіон, який має історичну назву «Слобідська Україна», «Слобожанщина», є специфічним в етномовному плані й становить значний інтерес для історика мови й діалектолога з багатьох поглядів і зокрема як один із типів порубіжжя. Це історична область, яка входила в XVII–XVIII ст. до складу Російської держави на правах автономії. Географічно названий регіон охоплює територію частково Сумської, Луганської, Дніпропетровської й Донецької областей в Україні, частково Курської, Воронежської й Ростовської областей у Росії. Практично повністю входять до цього регіону Харківська область України й Белгородська область Росії¹. Назву «Слобідська Україна» пов'язують зі слободами, українськими поселеннями, які виникли на території «Дикого поля» наприкінці XVI – у XVII століттях і були звільнені від деяких державних повинностей. На цій території схрещувалися колонізаційні рухи з півдня Середньої Наддніпрянщини (особливо з південно-східної Полтавщини) і з північної її частини та Чернігівщини². Московський уряд з метою захисту південних кордонів від татарських набігів усілякими способами заохочував таке переселення, обіцяючи пільги та привілеї. Переселення російської людності з півночі було не таким масовим. Російських поселень було небагато, і виникали вони з самого початку біля укріплених міст, збудованих московським служилим людом. У XVIII столітті з'явилися російські поселення поблизу фортець Української оборонної лінії. Петро I та його послідовники практикували роздавання незаселених земель Слобожанщини російським офіцерам, які почали переселяти сюди кріпаків із центральних районів Росії.

Таким чином, цей регіон відрізняється від інших районів українсько-російського порубіжжя, наприклад, Чернігівщини (давньої Сіверської

землі) тим, що сформований він досить пізно (приблизно 300 років тому) різнодіалектними потоками етносів, які вже цілком склалися. Це підтверджують пари назв сіл, розташованих поряд: *Руська (Російська) Лозова – Черкаська Лозова* (тобто українська), *Верхній і Нижній Бишкін – Черкаський Бишкін*.

Російські поселення в Слобожанщині не становлять суцільної заселеної території, вони «лише вкраплені серед українських або гніздами, або стоять поодинокі» (Д. І. Багалій). Наприклад, за «Списком населенных мест Харьковской губернии по сведениям 1864 года», «великоруське плем'я знаходиться в усіх повітах, але більше в східній частині губернії, саме в повітах Зміївському 3,23%, Старобільському 2,2%, Вовчанському 1,38%, Харківському 1,21% та Куп'янському 1,13%. Скупчення тут великоросів пояснюється, по-перше, тим, що тут були землі жалувані імператорами за заслуги, по-друге, у цих повітах існувало військово поселення, утворене переважно з великоросів. Великороси живуть переважно окремими поселеннями від малоросів, і лише частково разом... Поселень, населених самими великоросами, із цілої губернії нараховується 214 або 6,16% усіх селищ і змішаних з іншими племенами 25 або 0,72%»³. Цікаво, що поряд з українським і російським населенням на території трьох повітів Харківської губернії мешкали й білоруси, становлячи, щоправда, «досить незначний відсоток, саме 0,75%» (21 населений пункт)⁴.

Питання про те, якою мірою збереглося більш раннє слов'янське населення на цій території, про етнічні (племінні), етнокультурні й мовні особливості цього населення, про ступінь спадкоємності в зазначеному регіоні, про іноетнічні впливи є відкритими.

Точні місця «виходу» російських переселенців на Слобожанщину, за поодинокими винятками, невідомі. Етнографи вважають, що це були вихідці з Курської, Воронежської, Тамбовської, Орловської, Тульської, Рязанської, Московської та інших губерній⁵.

В українсько-російській етноконтактній зоні в районах змішаного розселення, де склалися сприятливі умови для прямих контактів етносів, відбувалися складні етнічні процеси, що мали певну своєрідність у різних районах зазначеної території. За словами Л. М. Чижикової, «інтенсивність цих процесів залежала від характеру розселення росіян і українців, міри дисперсності чи компактності їхніх поселень, від соціально-економічних умов їхнього життя в різні історичні періоди, від національної державної політики та багатьох інших чинників»⁶.

Очевидно, що названий регіон становить певну цілісність, зокрема й у лінгвогеографічному плані. Видається необхідним працювати над створенням Лінгвістичного атласу Слобожанщини зі збиранням матеріалу за єдиною програмою і в російських, і в українських населених пунктах. Необхідні також словники й російських, і українських говірок Слобожанщини, монографічні дослідження, спрямовані на виявлення ступеня й типу мовної та етнокультурної спільності регіону. З іншого боку, необхідно, на наш погляд, вмістити зібрані у регіоні відомості до таких проектів, як Лінгвістичний атлас Європи, Загальнослов'янський лінгвістичний атлас, Атлас східнослов'янських ізоглос⁷.

Яким же на сьогодні є стан вивчення говірок Слобожанщини? Одна з дослідниць лексики українських слобожанських говірок відзначає: «Слобожанські говірки мало досліджені, та було б несправедливо стверджувати, що ця частина України не привертала уваги лінгвістів. Здійснено низку досліджень Л. Бузник, Л. Лисиченко, О. Ветуховим, О. Владимирською, Б. Шарпилом, Г. Карнаушенко, Г. Солонською, В. Лесновою, М. Халанським»⁸. До названих (доволі неоднорідних праць) слід додати й дослідження, здійснені А. А. Сагаровським, А. О. Свашенко, Р. Л. Сердегою.

Досить активно вивчають східнослобожанські говірки передусім луганські вчені. Зокрема, лексику українських східнослобожанських говірок досліджували Б. Шарпило, К. Глуховцева, І. Магрицька, І. Ніколаєнко, Т. Сердюкова, Н. Сіденко. Вийшли друком «Словник діалектної лексики Луганщини» (2002 р.) і «Словник українських східнослобожанських говірок» (2002 р.).

Українські говірки Слобожанщини на території Росії також досліджували (А. Сагаровський, Г. Солонська та ін.), але відповідних словників не створено й досі.

Спробуємо розглянути ситуацію з описом і дослідженням російських говірок Слобожанщини, зокрема в лексикографічному плані. У «Словаре русских народных говоров» (далі СРНГ) російські діалекти Слобожанщини подано вкрай скупо, особливо розміщені на території України (використано лише дореволюційні (1893 р.) роботи професора Харківського університету О. Ветухова про говірки слобід Бахмутівки й Нової Айдарі Старобільського повіту Харківської губернії (зараз Луганська обл.) – словнички на дві-три сторінки, а також матеріали, які стосуються сіл Глухівського р-ну Сумської обл.).

У той же час у словнику «Русские говоры Сумской области», укладеному О. Черепановою, А. Євграфовою, В. Покуць, О. Волковою (Суми, 1998), зафіксовано слова, відсутні в СРНГ. Наведемо слова на літеру «А» (в умовах «акання» частина з них є фонетичними варіантами слів з етимологічним початковим «о» або без початкового голосного, тому в непоодиноких випадках трапляються відсилання до відповідних слів, які ми також наводимо, випускаючи позначки локалізації): *абарок*, *обарок* 'пристрій на плузі для орання'⁹; *абестарка*, *бестарка* 'віз із дерев'яними високими щільно збитими бортами для перевезення зерна, картоплі'¹⁰; *абибдень* 'у той же день'¹¹; *абокончини*, *обокончини* 'віконниці'¹²; *абокончицы*, *обокончицы* 'віконниці'¹³; *абраз* 'разом'¹⁴; *акысь* 'якийсь'¹⁵; *антёпки* 'біднота'¹⁶; *агрех* 'незорана борозна'¹⁷; *апаншане*, *паньшане* 'люди, які працюють у поміщика'¹⁸; *аплёна* 'великий віз, сани', 'брус, на якому кріпиться вісь воза'¹⁹; *апоса* 'залізні пруті, прикріплені вздовж голоблі'²⁰; *аряшки* 'вироби з прісного тіста'²¹; *астры* 'лелеки'²²; *атамычки* 'там'²³; *атлуга*, *отлуга* 'відпочинок'²⁴; *афишки* 'листівки'²⁵.

У багатьох випадках російські говірки Сумської області демонструють різні варіанти слів, зафіксованих у СРНГ. Скажімо, у сумських говірках позначено фонетичні варіанти *азиятка*, *заятка*, *зиятка* 'рід сарафана, широка спідниця в складку'²⁶, тоді як у СРНГ подано лише один – *азиятка* 'рід сарафана, дуже широка спідниця; спідниця на підтяжках'²⁷. Фонетичний варіант *имбар* у ряді *амбар*, *анбар*, *имбар* 'будівля типу сараю для зберігання зерна, борошна, інших продуктів та реманенту'²⁸ в СРНГ не позначений. У сумських говорах зазначено *атрус* 'агрус'²⁹ – у СРНГ *агрус*, *агрест* 'агрус, ягоди агрусу'³⁰. Зафіксованим у СРНГ варіантам *аттеда*, *аттулича*, *аттылича* та ін. 'звідті'³¹ у сумських говорах відповідають варіанти *аттелича*, *оттелича*³². Деякі слова є акцентологічними варіантами: *алляный* у стійкому вислові *алляный грудок* 'лляний нагрудник, розшитий тільки хрестами'³³ (пор. *алляной*, *оалляной*³⁴); *аржаный* 'житній' (пор. *аржаной*, *оржаной*³⁵).

Слова російських говірок Сумської області часто відрізняються значеннями від лексем, зафіксованих у «Словаре русских народных говоров»: *алёнушка* 'сонечко'³⁶ – *алёнушка* 'хрущ' (Жиздр. Калуж.)³⁷. Можливо, слово *антёпки* 'біднота', яке в словнику «Русские говоры Сумской области» супроводжується ілюстрацією *Антёпки шли в колхоз*, вживається з негативною конотацією, використовується як лайливе й зневажливе. У такому разі його можна розглядати як фонетичний варіант з

ослабленням вихідного демонологічного значення щодо слова *антипка* 'чорт' (< *Антипка беспятый*) (Жиздр. Калуж.)³⁸.

Цінними видаються ілюстрації, фрагменти діалектного мовлення, наведені в словниковій статті *арели*, вар. *рели*, *орели* 'гойдалка'³⁹ сумського словника: *Молодые девки и парубки на релях качали. Люди ходили на рели на Пасху*⁴⁰. Ці ілюстрації дозволяють створити повніше уявлення про семантику слова, бо відображають місце відповідної реалії в житті й культурі дозвілля мовців. Таким чином, словникові дані уточнюють наші знання про діалектологію культури. Ілюстрації, наведені в «Словаре русских народных говоров», не є такими інформативними, пор.: *А сердце мое бахається, как будто я качаюсь на арелях, на арели. Арели усё онно што качели. Кольхачимся-тка на арелях, на качелях. У меня от арелей голова кружится. Покачаемся на арелях*⁴¹.

Словник «Русские говоры Сумской области» (далі РГСО) «є результатом багаторічних діалектологічних експедицій викладачів і студентів-філологів Сумського державного педагогічного інституту ім. А. С. Макаренка. Збирання матеріалу здійснювалося з 1978 по 1987 р. у 36 селах Сумської області»⁴². Укладачі словника відзначають, що російські села визначено на підставі роботи з архівними джерелами та вивчення історії сіл і міст УРСР⁴³. Однак склад російських сіл Сумської області не обмежується згаданими тридцятьма шістьма селами. Про це свідчать матеріали до словника російської говірки с. Кам'янецьке Тростянецького р-ну Сумської області, зібрані філологом, колишнім викладачем Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна П. І. Мартем'яновим (див. про це в статті Є. П. Мартем'янової, Г. Н. Карнаушенко⁴⁴). Це село не увійшло до складу населених пунктів, матеріали з яких подані в РГСО. У той же час дані, зібрані в с. Кам'янецьке П. І. Мартем'яновим, здатні істотно доповнити не лише РГСО, а й увесь звід російських діалектних словників. У матеріалах (картотека й словопоказчик) зафіксовано понад 6370 діалектних лексем. Для порівняння наведемо дані двох словників (РГСО та «Словаря современного русского народного говора (д. Деулино Рязанского р-на Рязанской области)») на літери «А» і «Б». У словопоказчику П. І. Мартем'янова на букву «А» – 70 слів, на літеру «Б» – 407 слів. У РГСО (нагадаємо, подано матеріали з 36 сіл) на букву «А» – 37 слів, на літеру «Б» – 220 слів, тобто майже вдвічі менше, ніж у картотеці говірки с. Кам'янецьке. Цей словник, як і матеріали П. І. Мартем'янова, «передбачає в першу чергу фіксацію лексичних діалектизмів»⁴⁵, тобто орієнтується на диференціальний принцип

у доборі слів до словника. На відміну від нього, деулінський словник орієнтовано на принцип повної фіксації лексики однієї системи⁴⁶. Навіть за таких умов кількість слів у деулінському словнику на букву «А» – 14, на літеру «Б» – 350, тобто, значно поступається матеріалам П. І. Мартем'янова.

Матеріали до словника с. Кам'янецьке Сумської області є надзвичайно цінними у кількох відношеннях. Вони відображають говірку, що функціонує в регіоні, який ще дуже мало репрезентований у діалектній лексикографії. Це значний за обсягом «протословник» лексики однієї окремої діалектної системи. Як показав досвід деулінського словника, лексикографічний опис такого об'єкта дозволяє формулювати й вирішувати специфічні проблеми, аналізувати діалектну лексику й семантику на мікрорівні комплексно та системно. Повноту виявлення діалектизмів забезпечено тим фактом, що їх фіксував носій говірки й описував кваліфікований філолог (в одній особі).

У багатьох випадках П. І. Мартем'янов зв'язав слова за кількома словниками. Найчастіше внизу картки, праворуч, стоїть «Пск.» або «Пск. обл. сл.». У кількох випадках вживається запис «Лис.». Очевидно, йдеться про якийсь зі словників П. С. Лисенка: «Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся» (Київ, 1961) або «Словник поліських говорів» (Київ, 1974). Звернення до словників, які містять лексику говорів українського Полісся, видається закономірним, оскільки Сумщина частково межує з Поліссям, а частково входить до його складу.

Матеріали з с. Кам'янецьке Сумської області демонструють особливості функціонування російської говірки в щільному україномовному оточенні. У лексиці говірки відчувається вплив української мови. Тому часто слово в матеріалах П. І. Мартем'янова тлумачиться через посилання на український відповідник: *абошто* – укр. *абощо*. *Холодна стала на дварэ, набуть идесь грат выпал абошта*. Пор.: *гарашто* – *гаразд що*⁴⁷.

Неодноразово П. І. Мартем'янов наводить дані з говірки іншого російського села Сумської області, Катанського (це село також відсутнє в списку населених пунктів РСФСР), зіставляє з говіркою с. Кам'янецьке: *Авдюшка* – іхт. *Cobitis barbatula* (в Катанском) *гальян*. В Кам. *бубырь*. У Лис. *авдюшка*».

У матеріалах до словника говірки с. Кам'янецьке зафіксовано й слова, що не часто потрапляють до діалектних словників, – слова на межі діалектних і просторічних: *аблакат* 'адвокат', *аванец* 'аванс', *адрест* 'адреса', ономастична лексика: *Алдаким*, *Алдоха*, *Авдотья* та ін. Такі дані видаються особливо цінними, оскільки в русистичі (як і в українстичі) прак-

точно відсутні словники районаного просторіччя й діалектних форм особового імені⁴⁸.

Безсумнівний інтерес становлять також інші матеріали російських говірок Слобожанщини, зібрані викладачами й студентами кафедри російської мови філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Наприклад, цікавою є семантика лексеми *вертеп*, зафіксованої автором в одній з російських говірок Харківської області (Аркад. Шевч.): 'стрімкий схил з постійним бурхливим водотоком, який створює водоспад, а в глибині, на дні, вода, що падає, вимила яму, і це сприяло появі в цьому місці виру, з якого вода поступово промила глибоке вузьке русло до більш низького місця чи річки'. За даними СРНГ, лексема *вертеп* в інших значеннях вживається в калузьких, смоленських, пермських, московських, тульських говірках⁴⁹. Зазначимо, однак, що лише харківське значення цієї лексеми містить семантичний компонент 'вир', який дозволяє експлікувати її внутрішню форму й мотивованість (зв'язок з дієсловом *вертіти*).

У російських говірках Харківської області автор відзначив і такі лексеми, яких у СРНГ не зафіксовано, наприклад: *артибина* 'поле' (Березн. Вел.-Бурлук.), *липитано* 'рідке грузьке багно': *И шо ты вымазался в липитано як ота свинья*. (Руськ. Лозова Дергач.), *дѣра* 'низина на місці старого русла річки' (Аркад. Шевч.) та ін.

Зіставлення даних словників РГСО і СРНГ, а також розгляд рукописних матеріалів для словника с. Кам'янецьке Тростянецького р-ну Сумської обл. П. І. Мартем'янова та інших матеріалів російських говірок Слобожанщини, що зберігаються на кафедрі російської мови філологічного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна, дозволяє поповнити відомості про лексичний склад російської діалектної мови, про можливості фонетичного й семантичного варіювання слів, уточнити ареал поширення лексем, їх історію, отримати повніше уявлення про діалектологію культури, відображену в семантиці слів і в діалектних текстах.

Видається важливим розглянути рівень репрезентації матеріалів слобожанських говірок в атласах. Дані українських слобожанських говірок представлено на картах і в коментарях Загальнослов'янського лінгвістичного атласу, третього тому Атласу української мови. Триває робота зі збирання матеріалів до Лексичного атласу українських говірок. Набагато гірша ситуація з лінгвогеографічною фіксацією російських говірок української частини Слобожанщини. У Діалектологічному атласі російської мови

(ДАРЯ) й у Лексичному атласі російських народних говірок не лише немає матеріалів, які стосуються російських говірок в Україні, але й не враховано матеріали українських говірок на території Росії, зокрема Слобожанщини. У вступній статті до ДАРЯ зазначено: «У порубіжних з УРСР районах РРФСР є українське населення, однак воно не становить суцільних масивів, тому його наявність не відбилася тут скільки-небудь присутньо на мережі обстеження російських говірок для атласу»⁵⁰. У результаті такого підходу ігноруються умови існування російських говірок в україномовному оточенні, що не дозволяє в багатьох випадках коментувати мовні факти з достатньою повнотою. Наприклад, за даними матеріалів до ДАРЯ, у 10 населених пунктах, розташованих дещо на північ від Белгорода, зафіксовано слово *досветки*. Слово означало роботу дівчат, що розпочиналася ближче до півночі або з 4-ї години ночі до ранку (див. у Даля: «*Досви(т)тки* сходяться не з вечора, а встають невдовзі після півночі до світу»). Московський діалектолог О. Є. Кармакова у примітках до цього слова посилається на роботу видатного етнографа й філолога, професора Харківського університету М. Ф. Сумцова «Досветки и посиделки» в журналі «Киевская старина» (1886, № 3)⁵¹. Беручи до уваги обмеженість території поширення цієї лексики й той факт, що всі 10 поселень, у яких її зафіксовано, розташовані на території Слобожанщини (не виключено, що в оточенні українських сіл, яких, як відомо, в Белгородській області немало), можна висловити припущення, що слово *досветки* в російських говірках Белгородської області є запозиченням з української мови, де воно широко відоме. У матеріалах до ДАРЯ таку можливість, на жаль, не розглянуто.

Разом з тим є дослідження, що певною мірою враховують складність діалектного ландшафту Слобожанщини. Українські говірки Белгородської, Курської та Воронезької областей, українсько-російські міжмовні контакти на діалектному рівні розглянуто у працях А. М. Безкровного, Г. В. Денисевич, М. І. Дикарева, А. А. Сагаровського та Г. Т. Солонської. Мовні системи окремих російських говірок Слобожанщини досліджували О. В. Ветухов (1893), М. Г. Халанський (1882 та ін.), Л. Ф. Бузник (1958 та ін.), О. О. Владимирська (1975 та ін.), Л. В. Нікуліна (1966), А. А. Євграфова (1988), Г. Н. Карнаушенко (1993 та ін.). (Особливо слід відзначити надзвичайно цінну з цього погляду кандидатську дисертацію О. О. Владимирської «Побутова лексика переселенської російської говірки південно-східної частини Харківської області. (До проблеми взаємодії говорів російської й української мов)». – Київ, 1977). Ономастику цього регіону вивчали

І. В. Муромцев, А. О. Свашенко, Г. Н. Карнаушенко, А. П. Ярещенко тощо. Однак ми ще далекі від повного опису лінгвістичного ландшафту Слобожанщини.

З огляду на те, що російські говірки Слобожанщини недостатньо вивчено, значну цінність становлять записи діалектних текстів з Харківської, Сумської й Белгородської областей, які зберігаються на кафедрі російської мови філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, а також в особистому архіві автора. У перспективі заплановано опублікування цих текстів і матеріалів до словників місцевої географічної термінології російських говірок центральної Слобожанщини, говірки с. Кам'янецьке Сумської обл. тощо. Гадаємо, що ці матеріали могли б бути залучені до Словника російських народних говірок та до інших наукових праць.

На окремий розгляд заслуговують проблеми вивчення лексики й текстів, які відображають духовну культуру нащадків перших російських переселенців на Слобожанщину. Загалом можна сказати, що лексику духовної культури російських говірок Слобідської України зібрано й вивчено нерівномірно. Матеріали словника «Русские говоры Сумской области» певною мірою заповнюють цю нестачу, однак стилістичні тлумачень і контекстів знижують цінність словникової інформації для вивчення лексики духовної культури (див.: *ведьмак* 'диявол, чорт': *Мы выбирали его ведьмаком*⁵²). Лексику культурної сфери, що побутує в російських говірках Харківщини, у невеликій кількості представлено в рукописних матеріалах, які зберігаються на кафедрі російської мови в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна. Є невеликі роботи, які стосуються лексики Луганщини⁵³. Загалом гостро постає проблема створення Словника російських говірок Слобідської України з етнографічними коментарями. Але в багатьох випадках ми, на жаль, змушені лише реконструювати первісне й точне значення слова, базуючись на зіставленні з відповідними словами в інших ареалах.

Окрему методику треба застосовувати для фіксації й вивчення лексики, пов'язаної з народним православ'ям (пор. у говірці с. Кам'янецьке Сумської обл. *анилат* – лайливе <стосовно людини. – Г. К.>; П. І. Мартем'янов пов'язує це слово з іменем *Пілат*).

Дослідники-лінгвісти (див. Л. Ф. Бузник, О. О. Владимирська) вважають, що в основному слобожанські російські говірки беруть початок від говірок курсько-орловської групи південноросійського наріччя. Зберігаючи

архаїчні мовні особливості, які в материнських говірках, можливо, уже знівельовано, втрачено, острівні російські говірки Слобожанщини дозволяють висвітлити складні питання формування східнослов'янського діалектного ландшафту. Дослідження російських говірок Слобожанщини має цінність не лише для русистики й україністики, але й для славистики та загального мовознавства. Ще в Збірнику відповідей на питання з мовознавства (до IV Міжнародного з'їзду славистів, 1958 р.) зазначалось: «У міжслов'янських атласах особливо важливе значення має <...> картографування говорів суміжних діалектних областей різних мов (наприклад, російсько-українських або болгарсько-сербських перехідних говорів). При побудові програми й при виборі пунктів обстеження основну увагу слід звернути на ці райони. Тут має бути гущішою мережа обстежуваних поселень, тоді як діалекти, далекі від перехідних районів, можуть бути охоплені рідшою мережею»⁵⁴. Майже через півстоліття залишаються актуальними слова Є. В. Чешко: «У нинішній час, коли в багатьох слов'янських країнах посилено ведеться робота зі складання діалектологічних атласів окремих мов, було б корисно передбачити в програмі картографування перехідних мовних зон, незалежно від державних чи адміністративних кордонів»⁵⁵.

Отже, можемо стверджувати, що російські говірки Слобожанщини як частина українсько-російського мовного порубіжжя є цінним об'єктом дослідження для різних галузей мовознавства. Вони можуть дати вартісний матеріал для етнології, культурології, історії й антропології. Попри певні здобутки у вивченні російських слобожанських говірок, слід зазначити недостатній рівень вивченості цих ідіом. Необхідне подальше монографічне, лексикографічне, лінгвогеографічне й ареалогічне дослідження цих говірок у контексті всього лінгвістичного ландшафту Слобожанщини.

¹ Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. – М., 1991. – Т. 2. – С. 364.

² Берестова А. А. До проблеми вивчення народної медичної лексики центральнослобожанських говорів // Вісник Харківського університету. – Серія Філологія. Традиції Харківської філологічної школи. До 100-річчя від дня народження М. Ф. Наконечного. – № 491. – Харків, 2000. – С. 304.

³ Штигилиц Н. Список населенных мест по сведениям 1864 года, издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. – СПб., 1869. – XLVIII–L.

⁴ Там само.

- ⁵ Чижикова Л. Н. Русско-украинское пограничье: история и судьбы традиционно-бытовой культуры (XIX – XX вв.). – М.: Наука, 1988. – С. 61.
- ⁶ Там само. – С. 47.
- ⁷ Жилко Ф. Т. Говори української мови. – К.: Рад. школа, 1958; див.: Берестова А. А. До проблеми вивчення... – С. 304.
- ⁸ Берестова А. А. До проблеми вивчення... – С. 305.
- ⁹ РГСО: Русские говоры Сумской области: Материалы диалектологических экспедиций / Черепанова Е. А., Евграфова А. А., Покуц В. Н., Волкова О. Н. – Сумы, 1998. – С. 8; 90.
- ¹⁰ Там само. – С. 8; 13.
- ¹¹ Там само. – С. 8.
- ¹² Там само. – С. 8; 91.
- ¹³ Там само. – С. 8; 92.
- ¹⁴ Там само. – С. 8.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Там само. – С. 8; 93.
- ¹⁸ Там само. – С. 8; 98.
- ¹⁹ Там само. – С. 8.
- ²⁰ Там само. – С. 9.
- ²¹ Там само.
- ²² Там само.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Там само. – С. 9; 96.
- ²⁵ Там само. – С. 9.
- ²⁶ Там само. – С. 8.
- ²⁷ СРНГ: Словарь русских народных говоров. – В. 1 – 32. – Л., 1965–1998. – Вып. 1. – С. 214.
- ²⁸ РГСО. – С. 8.
- ²⁹ Там само. – С. 9.
- ³⁰ СРНГ. – Вып. 1. – С. 202.
- ³¹ Там само. – С. 292.
- ³² РГСО. – С. 9; 96.
- ³³ Там само. – С. 8.
- ³⁴ СРНГ. – Вып. 1. – С. 239.
- ³⁵ Там само. – С. 274.
- ³⁶ РГСО. – С. 8.
- ³⁷ СРНГ. – Вып. 1. – С. 234.
- ³⁸ Там само. – С. 261.
- ³⁹ РГСО. – С. 9; 118.
- ⁴⁰ Там само. – С. 118.

⁴¹ СРНГ. – Вып. 1. – С. 273.

⁴² РГСО. – С. 4.

⁴³ Історія міст і сіл УРСР. Сумська область. – К., 1973. Див.: РГСО. – С. 4.

⁴⁴ Мартем'янова Є. П., Карнаушенко Г. Н. Про матеріали до словника російської говірки с. Кам'янецьке Сумської області, зібрані П. І. Мартем'яновим // Вісник Харківського університету. – Серія Філологія. Традиції Харківської філологічної школи. До 100-річчя від дня народження М. Ф. Наконечного. – № 491. – Харків, 2000. – С. 299–302.

⁴⁵ РГСО. – С. 6.

⁴⁶ ССРНГ: Словарь современного русского народного говора (д. Деулино Рязанского р-на Рязанской обл.). – М.: Наука, 1969. – С. 11.

⁴⁷ Мартем'янова Є. П., Карнаушенко Г. Н. Про матеріали до словника... – С. 301.

⁴⁸ Карнаушенко Г. Н. Неофіційальні форми личного имени в диалектном дискурсе // Вісник Харківського національного університету. – Серія Філологія. Актуальні питання сучасної філології. – Вип. 34. – № 538. – Харків, 2002. – С. 91–101.

⁴⁹ СРНГ. – Вып. 4. – С. 151.

⁵⁰ ДАРЯ: Диалектологический атлас русского языка. Центр Европейской части СССР. – Вып. 1–3. – 1986–1996. – Вып. 1. – С. 6.

⁵¹ Кармакова О. Е. Названия вечерних собраний молодежи в русских говорах // Русские народные говоры. Лингвогеографические исследования. – М., 1983.

⁵² РГСО. – С. 21.

⁵³ Грек А., Грищенко Р., Бакарева Л., Чевердак В. О языковом статусе и семантических характеристиках некоторых лексем в русских и украинских говорах Луганщины // Два крыла духовности: Материалы научной конференции, посвященной творческому наследию В. И. Даля и Б. Д. Гринченко. – Луганск, 1993; Грек А. Г., Миронова Т. А. Предания, язык, культура русского народа. – Луганск, 1995; Грек А. Г., Носкова З. А. Русско-украинское языковое пограничье Луганщины, или еще раз к вопросу о языковом статусе некоторых лексем в русских и украинских говорах // Пятое Международные Далевские чтения. – Луганск, 1996; Грек А. Г., Миронова Т. А. Язык одного говора: Опыт описания языка говора п. Городище Перевальского района Луганской области. – Луганск, 1999.

⁵⁴ Сборник ответов на вопросы по языкознанию (к IV Международному съезду славистов). – М.: АН СССР, 1958. – С. 257–258.

⁵⁵ Там само. – С. 258.